

ביקורת ספרים

הרב דוב קינרייך
ירושלים

ספר "ערכה של ארץ ישראל"

מחבר: הרב יהודה לנדי

ספר יהושע חולק מקום לעצמו בכ"ד ספרים. לא רק מפני שאלמלא חטאו ישראל היה ספר זה ניתן להם מכל ספרי הנ"ך, אלא גם בגלל הקשיים המיוחדים שמאפיינים את הלימוד בו. אם בכל הספרים נצרכת הכרת המציאות להבנת כמה וכמה אירועים ומעשים, הרי שבספר יהושע ישנם פרקים שלמים שלא ניתן למצוא בהם יד ורגל ללא רקע בגיאוגרפיה של ארץ ישראל. גבולות נחלות השבטים, מהלכי מלחמות מלכי הדרום והצפון, תיאור הארץ הנשארת, כל אלו נשארים חתומים. המילים מובנות כל אחת לעצמה כחידות סתומות ואינן מצטרפות לתמונה מקיפה ובהירה.

בספרו החדש "ערכה של ארץ ישראל" מבקש הרב לנדי לפרוש את שמלת הארץ בפני הלומד ולהובילו בשביליה ובשבילי ספר יהושע.

כבר איתמחי גברא בספריו על מגילת אסתר, ירמיהו ושביעית שהיוו מיזוג מרתק בין המקורות לריאליה. כמוהם, גם "ערכה של ארץ ישראל" יוצא בפורמט אלבומי על דפי כרומו ומלווה במפות, תמונות והמחשות.

בספר, המחבר מתייחס למיקומים הגיאוגרפיים הנזכרים בספר יהושע ומנהיר אותם בהתאם לעניינם. יש שהוא מזהה את מיקומם עם מקומות הידועים לנו כיום, יש שהוא משרטט מפת מהלכי מלחמה ויש שהוא מצייר מפת תחומים וגבולות. בכל המקרים המחבר דן במקורות התורניים מהמקרא ועד ספרות חז"ל והראשונים תוך שהוא נעזר בידע מדעי רב מתחומי ההיסטוריה, הארכיאולוגיה והקרטוגרפיה.

* * *

המחבר לא בא לפרש את ספר יהושע עקב בצד אגודל. לא יימצאו בו פירושים לכל פסוק ופסוק בפרשת גבולות נחלת השבטים אלא מפה סופית המציירת את שמות המקומות המצוינים בפסוקים. כמו כן, אין בספר הנמקה לכל מיקום משוער או זיהוי המפורטים בו ובמפותיו. לרוב, המחבר משרטט מפה או פורש נתונים לפי הידע שצבר וההכרעות ששקל בדעתו, כשהוא נוטל כמה פרטים, מיקומים או אירועים ודן בהם ובשיקולים שהנחו אותו בהרחבה.

עיקר סגנונו של הספר - תורני ומכוון אל הסוגיות הבית מדרשיות. המחבר ממעט להזכיר מקורות מדעיים במהלך הספר וגם במקרה הצורך מאזכר אותם בקצרה. (לעתים בקצרה מדי. כך למשל בעמ' 143 דן המחבר אם הרי הגלבוש שייכים ליששכר שקיבל את העמק המקיף אותם או למנשה שקיבל את הרי השומרון הסמוכים להם מדרום, וכותב: "בחרנו את האפשרות השניה וזאת על פי מקור חיצוני קדום". לקורא אין דרך להבין מהו מקור קדום ואיזהו המידע המצוי בו. כך גם בזיהוי "מי מרום" - מקום קרב מלחמת מלכי הצפון - המחבר מרחיב בביאור השערתו ובהגיונה האסטרטגי, ובתוך הדברים כותב: "עלינו להסתמך על מקור חיצוני בתקופת חז"ל". הערת שוליים שהייתה מציינת את המקור הייתה מסייעת לקורא.)

* * *

להלן כמה טעימות מהצפוי ללומד בספר. בפרק על שילוח המרגלים ימצא הקורא זיהוי משוער של חניית ישראל בערבות יריחו; זיהוי מסלול הליכת המרגלים; והסבר בעצת רחב "ההרהר לכו" המבוסס על הכרת פני השטח. בפרק על מעמד הברכה בהרי גריזים ועיבל ניתן למצוא ביאור סוגיית הבבלי והירושלמי אודות מסלול הגעת השבטים למעמד ואודות מועדו בהתאם להכרת המציאות והדרכים העתיקות; הצעה מחודשת בביאור הפסוקים שניתן להעלותה על הדעת רק עם ידיעת צורת הארץ באזור שכם; ולצד זאת דיון בממצא הארכיאולוגי שבהר עיבל.

חלק מההצעות בספר מחודשות ומבקשות לפתור סוגיות סבוכות. לשם השוואה, באטלס דעת מקרא לא ניתן למצוא מפה של קרב מלכי הצפון בשל הקשיים הרבים שבהבנת הפסוקים ויישובם עם הגאוגרפיה; ואילו בספר זה, בפרק על מלחמת מלכי הצפון הלומד מקבל גם את זיהוי הערים שבקואליציה ומשמעותם הגיאוגרפית, וגם הצעה חדשה של מיקום הקרב ומסלול בריחת הכנענים מלווה במפה. לתוספת, מציע המחבר הסבר ריאלי לציווי יהושע לעקר את הסוסים ולשרוף את המרכבות כשהוא מסתמך על לקחים ממסע פרעה תחותמס השלישי, ואף הסבר אסטרטגי להחלטת יהושע לשרוף את חצור אותו הוא מבסס על הממצא הארכיאולוגי במקום.

* * *

מקום מרכזי בספר נוטלת סוגיית נחלות השבטים לגבולותיהן. הגבולות משורטטים במפות מקצועיות על פי זיהוי תיאורי הגבול ועל פי זיהוי הערים שבנחלת כל שבט. בכל נחלה המחבר דן גם בסוגיות מרכזיות הנוגעות לה. כך למשל בנחלת בנימין מעלה המחבר הצעה מחודשת בנוגע לסתירת הפסוקים בין תיאור גבול דרומה של בנימין לצפונה של יהודה ובדבר הרצועה היוצאת היוצאת מחלקו של יהודה לחלקו של בנימין; ובנחלת זבולון דן בסתירה שבין ספר יהושע לברכת יעקב בנוגע להשקת נחלת זבולון אל הים (את המפה בספר בחר המחבר לשרטט לפי פשוטו של המקרא ביהושע הממקם את זבולון בלב הארץ).

ככלל, המחבר מייחס משקל רב לשיקולים טופוגרפיים.

"הגבולות שבין המדינות בעולם העתיק היו תלויים בתנאי השטח ונקבעו על ידי הטופוגרפיה. היה צורך בקו גבול מוחשי אשר יסמן את התוואי על פני השטח. משום כך הגבול היה בדרך כלל נקודת ציון ברורה כמו נחל או דרך או הר גבוה ומפורסם. כמעט ולא היו גבולות אשר עברו דרך הר או באמצעו של שטח באופן שרירותי".

ואכן, במספר מקומות ניתן לראות כיצד הטופוגרפיה היוותה משקל מכריע אצל המחבר. את גבולו הצפוני של אפרים, למשל, הוא מרחיב עד נחל תרצה. מהפסוקים ניתן רק להוכיח שקו הגבול יורד משכם אל הבקעה דרך תאנת שילה וינוחה. השיקול הטופוגרפי הוא זה שהכריע לרדת את הדרך הזו בתוואי דרך מבוא השמש העובר בערוץ נחל תרצה - תוואי העוקף את רכס ההר, ולא למתוח את הגבול בקו ישר שיחתוך את ההר לשניים.

דוגמא נוספת, המחבר מקבל את זיהוי קדש ברנע בעין קודיראת (אם כי הוא מניח זאת כדבר פשוט ואינו מרחיב בדיון שיש בנוגע לזיהויו). לשון הפסוק ביהושע על הגבול הדרומי של יהודה: "ועלה מנגב לקדש ברנע", ובפרשת מסעי - "והיו תוצאותיו מנגב לקדש ברנע". לכאורה מהפסוקים נראה כי קדש ברנע מהווה סוף לתוואי כלשהו של הגבול או עלייה. למרות זאת, בחר המחבר להעביר את קו הגבול בנחל צין וזאת בשל היותו קו גבול טופוגרפי מובהק.

כך גם לגבי צרעה. קיימת סתירה בפסוקים אם היא בנחלת דן או בנחלת יהודה. במפה הכריע המחבר להעביר את קו הגבול בערוץ נחל שורק וממילא נמצאה צרעה, אשר זיהויה מקובל ומבוסס, ממוקמת בנחלת דן. (דין אשתאול כדין צרעה בעניין זה אלא שזיהויה אינו מבוסס).

* * *

מלאכת הרכבת המקורות התורניים והידע המציאותי אינה פשוטה. פעמים שפירוש המקרא מתפרש באופן אחר כאשר נחשפים לעובדות בשטח. הרמב"ן, כידוע, חזר בו מפירושו בעניין קבורת רחל אחר ביקורו בארץ ישראל וכתב: "זה כתבתי תחילה ועכשיו שזכיתי ובאתי אני לירושלים... וראיתי בעיני שאין מן קבורת רחל לבית לחם אפילו מיל והנה הוכחש הפירוש הזה". הספר "ערכה של ארץ ישראל" מציף עובדות שמכחישות כמה וכמה פירושים. המחבר התהלך בין הטיפות אך לא נמנע מלהצביע על עדיפות פירושים מסוימים ועל דחיית אחרים כשהדברים התגלו כמוכחשים מהמציאות.

מקורות המידע של המחבר, על פי דבריו בהקדמתו, מרובדות ומורכבות. המיפוי נעשה על פי צילומי לוויין והרכבתם על דגמים ממוחשבים הממחישים את פני הארץ, ועל פי מפות ישנות יותר המשקפות את הדרכים העתיקות בטרם שונו בעידן המודרני. לצד זאת הסתייע המחבר בזיהוי מקומות על פי עקרון שימור השם, טכניקה שהשתמש בה גם בעל הכפתור ופרח, במקורות היסטוריים קדומים ובמחקר הארכיאולוגי עדכני. עד כמה עדכני - ניתן להתרשם מהנספח שנכנס באופן בהול לסוף הספר ובו בירור נוסף של סוגיית יריחו לאור סיכום ממצאי החפירה הארכיאולוגית ביריחו שהתפרסמו בסמוך להוצאת הספר.

* * *

לאורך הספר נוקט המחבר עמדה עקבית בנוגע לתיארוך השכבות הארכיאולוגיות שבארץ ישראל, לסוגיא ידועה זו השלכות רבות על זיהוי מקומות שונים והמחבר מיישר בה קו עם העמדה המדעית המקובלת לפיה ההתנחלות הייתה בתקופת ברזל I. פרק בסיום הספר מוקדש לנושא ובו דן המחבר בתיארוכים אלטרנטיביים ודוחה אותם. ביקורת חריפה הוא מותח על כמה מחברים שלדבריו מתעלמים מהקשיים "כדרכם של מחברי ספרים פופולריים בסגנון זה", תוך שהוא מפרט את הקשיים שמתעוררים משיטתם ואת הממצאים מהם הם מתעלמים.

ללומד אין דרך לקבוע מסמרות בסוגיא זו ככל שאינו בקי בפרטיה אך בכל מקרה קל לקבל את דרישתו לעקביות. לא ניתן להצביע על המזבח בהר עיבל כמזבח יהושע ובמקביל לקשור בין ה'עפירו' שבמכתבי אל עמארנה ובין ההתנחלות הישראלית. עם זאת, המחבר מודה בכנות שאינה מצויה ששיטתו אינה חפה מקשיים והיא, כלשונו, "מסתדרת כמעט עם כל הפסוקים וכמעט כל הממצאים אבל עדיין אין פתרון של מאת האחוזים".

* * *

עבודת המיפוי שבספר נעשתה כמלאכת מחשבת. המפות הצבעוניות מדגימות את פני השטח בהדמיה ממוחשבת ובכך מתקבלת תרומה עצומה להבנת הארץ. במפות מסוג זה קל לתפוס את מבנה הארץ - הבקעה, ההר, הלבנון והשפלה.

בספרו הקודם, שלש ארצות לשביעית, בחר המחבר להביא מפות טופוגרפיות עשירות שבהן ניתן להבחין גם בשינוי קל של רכס גבעות על פני השטח. יש לכך מעלה מצד היסודיות, אך גם חסרון. מי שאינו רגיל במפות יעדיף יותר את בחירת המחבר בספר הנוכחי - מפות ברזולוציה נמוכה שאולי מדלגות על הפרטים הקטנים אך נותנות תמונת על ברורה.

מלבד המפות יש בספר גם תמונות נוף רבות ומספר צילומי אוויר מרשימים, נראה כי היה מומלץ להרבות יותר בצילומי אוויר הנותנים לקורא מבט מקיף על חבלי הארץ.

* * *

הספר - אשר ע"פ הרושם הושקעו בו מאמצים וידע כבירים - יביא תועלת רבה ללומדי ספר יהושע בפרט וללומדי סוגיות הקשורות בגיאוגרפיה של ארץ ישראל בכלל.

* תודה לרב חיים מצגר על סיועו בהכנת המאמר.